

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 10, 2 בספטמבר 2013

המהפכה הכורדית השקטה: השלכות גיאופוליטיות

פרופ' עפרה בנג'ו

ב-15 בספטמבר השנה יתקיים בחבל כורדיסטאן שבעיראק הקונגרס הלאומי הכורדי, הראשון מסוגו בתולדות הכורדים. הקונגרס שייטלו בו חלק פעילים מארבעת חלקי כורדיסטאן ("כורדיסטאן הגדולה" בפי הכורדים), הוא קונגרס מכוון שתכליתו להתוות לכורדים מפת דרכים במזרח התיכון המשתנה. עצם קיומו של קונגרס שכזה הינה מהפכה שלא ניתן היה לצפות אותה. הדבר מצביע הן על התעצמותה של לאומיות כורדית חוצת גבולות והן על קיומה של תת מערכת כורדית המזינה את הלאומיות הזאת. במפנה המאה החלה להציב תת מערכת זו אתגרים חמורים לכל ארבע מדינות-הלאום: עיראק, סוריה, טורקיה ואיראן. בעיראק מתעצבת מדינה כורדית עצמאית, בסוריה מתגבשת אוטונומיה כורדית, בטורקיה מתפתחת מה שמכונה "המדינה המקבילה" ובאיראן יש דרישה לפדרציה כורדית. מתי וכיצד התרחש המהפך הזה?

הכורדים המהווים מעל 30 מיליון נפש הם דוגמה מובהקת לעם ללא מדינה. הם המיעוט הלאומי הגדול ביותר במזרח התיכון, ואולי גם בעולם כולו, שאין לו מדינה משלו. התבוננות בהיסטוריה הכורדית מעלה שלמעשה לא הייתה קיימת מעולם מדינה כורדית. אולם היו נסיכויות כורדיות אוטונומיות שפעלו בחסותה של האימפריה העות'מאנית מן המאה השש עשרה ועד מחצית המאה התשע עשרה. הקמתן של מדינות הלאום המודרניות במאה העשרים היוותה נסיגה חמורה עבור הכורדים משום שהיא פגעה קשות ביכולתם לשמר את הזהות הייחודית שלהם, לא כל שכן באפשרות להקמת מדינה עצמאית משלהם.

בראייתם של הכורדים המאה העשרים הייתה הקשה ביותר בתולדותיהם, שכן הם פוצלו בין ארבע מדינות לאום שכל אחת מהן פעלה בדרכה כדי למחוק את הזהות והשפה הכורדיות כמו גם את קיומם האוטונומי הנפרד. עם זאת, ולמרות הפיצול וההשתקה המתמשכים, התקיימו זרמי השפעה הדדיים תת קרקעיים בין חלקי כורדיסטאן השונים שלא תמיד ניתן היה לזהותם על פני השטח. שינוי

במעמד של הכורדים התחולל במפנה המאה העשרים ואחת. הגורמים לכך היו רבים ומגוונים: סוף המלחמה הקרה והקמתן של מדינות חדשות על חורבותיה של ברית המועצות; שלוש מלחמות המפרץ והיחלשות מדינות-הלאום עקב כך; השינוי התפישתי ביחס למדינות-הלאום ועליית הרעיון של רב-תרבותיות ורב-אתניות; והחשוב מכל, השינויים הגיאופוליטיים שהתרחשו באזור בעקבות האביב הערבי ונסיגת האמריקנים מעיראק. ככלל המאה העשרים ואחת מסמנת את התחזקותם של עמים ללא מדינה, הפועלים להשגת מדינה ריבונית משלהם. שתי הדוגמאות המובהקות ביותר לכך הן דרום סודאן ואזאואד (בצפון מאל) שהכריזו לא מכבר על עצמאות.

במפנה המאה העשרים ואחת עוברים הכורדים תהליך של תחייה עם התחזקותה של תנועה פאן כורדית. כיום ארבעת המוקדים פועלים כמערכת של כלים שלובים, זאת למרות ההבדלים במטרות, באמצעים ובעיצוב האתני-לאומי של כל אחד מהם, המהווה בבואה פוליטית של המדינה שבה הוא צמח. הסממנים למערכת כורדית קיימים ראשית לכל בטרמינולוגיה: בשיח החדש מתייחסים הכורדים לכורדיסטאן כמכלול אחד ומכאן המונחים של צפון כורדיסטאן - באקור (טורקיה), דרום כורדיסטאן - באשור (עיראק), מערב כורדיסטאן - רוג'ווה (סוריה) מזרח כורדיסטאן - רוג'האלאט (איראן). זהו למעשה היפוך של הטרמינולוגיה של המדינות שמנעו את השימוש במונח כורדיסטאן ובמקומו השתמשו במונחים כמו צפון עיראק או דרום מזרח טורקיה.

בתחום הפוליטי יש כיום מרכז פוליטי כל-כורדי שהוא החבל הכורדי בעיראק. על אף שמרכז זה מתקבל לעתים בחריקת שיניים על ידי גורמים שונים בקרב הכורדים כמו חסידי מנהיג ה-PKK עבדאללה אוג'לאן, זהו המקום שאליו עולים לרגל להתייעצויות, לוועידות ולהחלטות על חבלי כורדיסטאן האחרים. לכאן מגיעים כורדים רבים מהגולה לתרום ולהיתרם מהניסיון של החבל הכורדי. בתוך כך נשיא החבל, מסעוד ברזאני, מנסה לתווך ולמצוא איזונים עדינים בין האינטרסים של החבל שבראשו הוא עומד לבין שאר החלקים. כך למשל לאחרונה הוא הכריז על הכוונה להקציב 20% מתקציב חודשי אחד של ממשלת החבל לכורדים בסוריה, המנהלים מאבק איתנים נגד קבוצות האופוזיציה האסלאמיסטיות.

במישור הצבאי, בנוסף על כך שצבא הגרילה של החבל הכורדי בעיראק, הפשמרגה, הפך לצבא של ממש המונה כ-200,000 לוחמים שברשותו גם נשק כבד, לכורדים שבשאר חלקי כורדיסטאן מחוץ לעיראק, יש כיום בסיסים בתוך החבל הכורדי. כך לדוגמה לארגון PKK הטורקי ול-PJAK האיראני יש בסיסים למכביר וגם לכורדים הסורים יש מחנה אימונים.

גם במישור של גיבוש הזהות הקולקטיבית יש שינויים מפליגים. השפה הכורדית, שבעבר נאסר על השימוש בה בכל המדינות ובזמנים שונים, הפכה בזכות מהפכת התקשורת החדשה (ערוצי הלוויין והרשתות החברתיות) לשפה חיה וללשון המשותפת לכל הכורדים בכל חלקי כורדיסטאן. זאת למרות שיש לפחות שלושה להגים השונים זה מזה, הסוראנית, הקורמאנגית והזאזה. בחבל הכורדי בעיראק הלשון הכורדית אף הפכה לשפה הרשמית. ראוי לציין כי עבור כלל הכורדים שני סמלי הלאום החשובים ביותר הם הלשון הכורדית והטריטוריה המזוהה עם חבל כורדיסטאן ההיסטורי.

במישור הארגוני יש כיום ארגון כל-כורדי שבסיסו בבריסל העונה לשם הקונגרס הלאומי הכורדי (KNC). מטרתו של גוף זה היא להפעיל לובי בקרב מדינות אירופה והאוי"ם כדי להעלות למודעות את

הבעיה הכורדית ולקדם את האינטרסים שלהם. הקונגרס הפך מרכז התועודות הן לכורדים בגולה והן לכורדים המגיעים מחבלי כורדיסטאן השונים. בין הישגיו החשובים - תקיעת יתד בפרלמנט האירופאי בבריסל ושכנועם של כמה פרלמנטים כמו של נורבגיה ושוודיה להכיר בשימוש בנשק כימי שעשה צדאם חוסיין נגד הכורדים בשנים 1987-88 כרצח עם.

בדומה לאביב הערבי יש גם אביב כורדי. לראשונה בתולדותיהם הציגו הכורדים עצמם על המפה הפוליטית בסוריה, בזכות הטלטלה שפקדה את המדינה הזו החל מ-2011. יתירה מזאת, התעוררות הכורדים בסוריה העניקה תאוצה גדולה לפעילות הכורדים בטורקיה, הן במישור הצבאי והן כהתנגדות אזרחית. ההתעוררות בסוריה נתנה גם דחף לארגוני האופוזיציה הכורדים האיראנים לנסות לאחות את הקרעים ביניהם ולהעלות דרישות לפדרציה. ניתן לומר כי כיום עושים הכורדים דה-לגיטימציה למדינות הלאום בכל חבלי כורדיסטאן כמענה לדה-לגיטימציה המתמשכת שהמדינות עשו להם.

בשונה מהאביב הערבי, האביב הכורדי מציב אתגר לא רק למשטרים כי אם בעיקר לשלמות הטריטוריאלית של המדינות ולזהות הלאומית שלהן. יתירה מזאת, הכורדים לא הושפעו כלל מהתחזקותו של האסלאם הפוליטי באזור והם דבקים בקו של הפרדת הדת מהפוליטיקה (בבחירות שנערכו בחבל הכורדי בעיראק ב-2009 המפלגות האסלאמיסטיות זכו ל-12% בלבד). במישור אחר, בעוד שבחברות הערביות מתעצמים הפיצולים החברתיים, אצל הכורדים המגמה היא הפוכה ומתבטאת בניסיונות לאחות קרעים ולהגביר את שיתוף הפעולה.

בדומה להתעוררות הערבית, גם במקרה הכורדי היה לתקשורת החדשה תפקיד חשוב. בזכותה יכלו הכורדים לפרוץ את כל הגבולות וההגבלות ולקדם בצורה משמעותית לאומיות כורדית חוצת גבולות. זאת ועוד, התפקיד שממלאות הנשים בחברה הכורדית משמעותי יותר מאשר בחברות ערביות אחרות ואפילו בהשוואה לחברה הטורקית: בעוד שנשים שהובילו את מהפכות האביב הערבי הן במצרים והן בתימן לא זכו לתגמול משמעותי על כך, הרי בקרב הפעילים הכורדים בטורקיה לדוגמה, הנשים נוטלות חלק מלא בארגונים הצבאיים והפוליטיים השונים שבראשם עומדים גבר ואישה במעמד שווה. מצב דומה קיים היום גם בקרב הכורדים בסוריה.

הכורדים מציבים במציאות הנוכחית מספר אתגרים לנוכח המדינות בהם הם חיים ופועלים. ראשית, איום על לכידות המדינה, שקיים לא רק בעיראק ובסוריה, שלכידותן הפנימית רופפת ממילא, אלא גם במדינות שנחשבו לכידות כטורקיה ואיראן. ולמרות העובדה שבכל מדינה האיום הוא שונה, ההשפעות ההדדיות בתת המערכת הכורדית (תחיית השפה, הקמת הקונגרס הכורדי וכיו"ב) הן מקור חשוב לעוצמתם של הכורדים ולאתגר שהם מציבים למדינות. עם זאת, אין ספק שהאתגר החמור ביותר לשלמות הטריטוריאלית של מדינת-הלאום הוא בעיראק שבה הכורדים צועדים לקראת עצמאות זוחלת. בחינת הקריטריונים שמעמידה אמנת מונטווידאו משנת 1933 כתנאי לקיומה של מדינה עצמאית - אוכלוסייה קבועה, טריטוריה מוגדרת, ממשל, יחסי חוץ עם מדינות אחרות - כל אלה כבר מתקיימים במידה רבה בחבל כורדיסטאן שבעיראק.

ועל אף הנאמר לעיל קיימות עדיין נקודות תורפה למערכת כולה ובכללן העדר מטרה מוגדרת אחת המאחדת את כל החלקים; תחרות ויריבויות בין החלקים והארגונים השונים, וכן היעדר תמיכה בינלאומית, בעיקר של ארצות הברית, במדינה כורדית עצמאית.

השילוב של השינויים הדרמטיים בתת המערכת הכורדית והתהפכות באזור יוצרים אפוא מפה גיאופוליטית חדשה שבה מדינת-הלאום נחלשת ושחקנים תת-מדינתיים מתחזקים. בעיראק קיימת ישות כורדית הצועדת לקראת עצמאות זוחלת. בטורקיה יש ניסיונות להקים את מה שמכונה המדינה המקבילה במסווה של "אוטונומיה דמוקרטית". בסוריה הכורדים עברו בתוך חודשים ספורים ממיעוט מושקף לגורם המממש אוטונומיה תוך כדי לחימה. באיראן גורמי אופוזיציה כורדיים דורשים מבנה פדרטיבי כדוגמת זה הקיים עיראק.

מעניין לא פחות הוא השינוי ביחסי תת-המערכת עם מדינות האם. בעוד שעד התהפכות האחרונות התקיימו בזמנים שונים בריתות בין ארבע המדינות נגד הכורדים, כיום הן אינן מצליחות בכך. באופן אירוני מקיימת כיום טורקיה ברית בלתי כתובה עם אירביל נגד בגדאד ואף מנסה "לחבק" את הכורדים הסורים אחרי שכשלה בניסיונותיה להפעיל נגדם גורמי אופוזיציה סורים אחרים. הפרדוקס הזה מוסבר בכך שניתוק היחסים עם סוריה הותיר את טורקיה קרחת מכאן ומכאן. טורקיה מצאה עצמה ניצבת נוכח תנועת מלקחיים כורדית שזרועה האחת, ה-PKK, שרוסן בימי הברית עם סוריה, הרימה את ראשה, וזרועה השנייה, ה-PYD (מפלגה גרורה של PKK) השתלטה על האזורים הכורדים בסוריה ופתחה פתח לשיתוף פעולה ביניהם נגד טורקיה. זה גם מה שאילץ את טורקיה ליזום את "תהליך השלום" עם ה-PKK באביב השנה. כיום אפשר גם לדבר על התעצמות הכורדים בהשוואה לערבים.

הסוציולוג הטורקי איסמאעיל בשיקשי, שהיה חלוץ החוקרים הטורקים בנושא הכורדי ובילה עקב כך 17 שנים בבית הסוהר הטורקי, התבטא לאחרונה כי המאה העשרים ואחת תהיה המאה של הכורדים. ואומנם, הכורדים הפכו לשחקן פעיל ודינמי שעשוי לשנות את פני המפה הגיאופוליטית של המזרח התיכון במאה העשרים ואחת.